Norādāmie vietniekvārdi kā vietas deiksi latviešu valodā

Demonstrative pronouns as space deixis in Latvian

Madara Kalniete

Latvijas Universitāte, Humanitāro zinātņu fakultāte

E-pasts: m.kalniete@gmail.com

Vietniekvārdu izmantošana ir viens no paņēmieniem, kā valodas lietotāji taupa valodas līdzekļus. Tviterī teksta apjoms ir ierobežots, tāpēc vietniekvārdu lietojums šajā sociālā tīmekļa vietnē ir izplatīts. Vietas deiksu funkcijā latviešu valodā tiek lietoti norādāmie vietniekvārdi *tas, tā, šis, šī, tāds, tāda, šāds, šāda, viņš*. Tviterī sastopami visi šie vietas deiksi, kā arī to neliterārie ekvivalenti. Neliterārajiem vietniekvārdiem papildus ir stilistiski paaugstināta vai pazemināta papildnozīme. Noteiktais artikuls un vietas deiksi ir cieši saistītas parādības. Vietas deiksiem dažos gadījumos vērojama emfātiska funkcija.

Atslēgvārdi: deiksi, norādāmie vietniekvārdi, tviteris, noteiktais artikuls, valodas līdzekļu ekonomija, reference.

Deiktisks vārds ir vārds, kura referenci nosaka, balstoties uz runas situāciju: runātāju, adresātu, runas brīdi un vietu, piem., teikumā *Tu atbrauci vakar* vārds *tu* nosauc uzrunāto un *vakar* nosauc dienu pirms runas brīža (Skujiņa 2007, 81).

Latviešu valodniecībā nav pieņemts oficiāls termins, kā apzīmēt vārdus, kam piemīt deiktiskā funkcija. Šajā rakstā autore lieto apzīmējumu *deiksi*. Jēdziens *deixis* ir grieķu izcelsmes, ar nozīmi ‘rādīt’ vai ‘norādīt’ (Levinson 2000, 54).

Tradicionāli deiksi tiek iedalīti trīs grupās: *personu*, *vietas* un *laika* deiksi (sk., piem., Levinson 2003, 62). Mūsdienās šis iedalījums kļuvis detalizētāks un tam pievienojas vēl divas grupas: *diskursa* jeb *teksta* deiksi un *sociālie* deiksi (Levinson 2000, 62; Cruse 2004, 332).

Vietas jeb telpiskie deiksi attiecas uz priekšmetu izvietojuma fiksēšanu telpā attiecībā pret runas situācijas dalībnieku atrašanās vietu konkrētajā situācijā (Levinson 2000, 62).

Vietas deiksi var būt apstākļa vārdi, piem., *te* un *tur*, un norādāmie vietniekvārdi, piem., *šis* un *tas* (Cruse 2004, 333).

Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatikā (Lepika 1959, 514) nodaļā par norādāmajiem vietniekvārdiem rakstīts, ka „[...] ir pamats domāt, ka norādāmie vietniekvārdi sākumā bijuši saistīti ar žestiem un tikai pamazām kļuvuši patstāvīgi. Runātājs bieži vien pavada norādījuma vārdu (piem., *tas, šitas, tāds, šitāds*) ar konkrētu rādīšanas žestu”.

Pētāmais valodas materiāls ekscerpēts no sociālā tīmekļa vietnes *twitter.com*. Šīs vietnes moto ir *Kas notiek?* (angļu val. – *What's happening?*) (Crystal 2011, 39). Teksti tviterī primāri ir balstīti uz notikumiem, kas teksta autoram konkrētajā brīdī ir aktuāli. Tviterī sastopamais saturs ir ļoti dažāds – informācija par aktualitātēm, reakcija uz dažādiem notikumiem, arī reklāmas, paziņojumi, interesanti fakti, anekdotes u. c. Tas ir viens no faktoriem, kāpēc tviterī izplatīts valodas līdzekļu izmantojums, kas raksturīgs sarunvalodai. Šajā pētījumā atlasīti valodas piemēri gan no privātās saziņas, gan tviterdiskusijām, piem., par Pasaules hokeja čempionātu un Eurovīzijas dziesmu konkursu (abi notikumi – 2015. gadā), visos piemēros saglabāta oriģinālrakstība.

Tvitera žanra pazīmes ir: interneta valoda, aktualitāte, ekspresija, dažādu valodas funkcionālo stilu un izteiksmes līdzekļu jaukums, tēmu marķēšana, multivides failu izmantošana.

Valodas lietojums tviterī ir kvantitatīvi ierobežots ar 140 rakstzīmēm. Noteikums par 140 rakstzīmēm tika izveidots ar mērķi, lai cilvēki varētu lietot šo informācijas platformu visur, arī mobilajos telefonos, kur atļautais zīmju skaits ir noteikts (Crystal 2011, 36). Valodas ekonomija ir viens no galvenajiem faktoriem, kas nosaka izteiksmes līdzekļu lietojumu (Barbare 1974, 27–28). Arī vietniekvārdi palīdz ekonomēt valodas izteiksmes līdzekļus, jo tie spēj aizstāt ne tikai vārdu vai vārdkopu, bet arī vienu vai vairākus teikumus, pat veselu teksta fragmentu, tādējādi novēršot atkārtoto. Ar šādu vietniekvārdu specifiku ir skaidrojams to biežais lietojums (Barbare 2002, 336).

Reference var būt saistīta ar sadarbības efektu. Iecerētā referenta tūlītēja atpazīšana, ja tiek izmantoti tādi valodas līdzekļi kā, piem., vietniekvārdi, reprezentē kaut ko kopīgu un aktuālu, tādējādi tā iezīmē sociālo tuvību (Yule 1996, 24).

Andra Kalnača (2011, 34) norāda, ka eksoforisks (jeb deiktisks) vietniekvārdu lietojums raksturīgs tiešai saziņai, taču jāsecina, ka tviterī šāds vietniekvārdu lietojums ir ļoti izplatīts. Tas saistīts ar to, ka internetā lietotajai valodai ir gan runātās, gan rakstītās valodas pazīmes, turklāt dažādie virtuālās saziņas faktori, piem., iespēja nodot ziņu reālajā laikā un iespēja savu teksta saturu papildināt ar dažādiem multivides failiem, nodrošina tiešai saziņai līdzīgus apstākļus.

Vietas jeb telpisko deiksu funkcijā tviterī tiek lietoti gan literārie norādāmie vietniekvārdi *tas, šis, tāds, šāds, viņš*, gan neliterārie vietniekvārdi *šitas, šitais, šitāds*.

Telpa tviterī ir nevis fiziska, bet gan abstrakta un balstās saziņas situācijas dalībnieku domu telpā un kopējās zināšanās. Tā kā tvitera telpa ir atšķirīga no tiešas saziņas, deiktiski lietoti norādāmie vietniekvārdi visvairāk ir atrodamī tviterdiskusiju tvītos, ne privātajā saziņā. Tajā norādāmie vietniekvārdi visbiežāk tiek lietoti diskursa deiksu funkcijā, proti, to referenti ir atrodamī valodiskajā kontekstā – pašā tvītā vai kāda cita lietotajā tvītā.

Uz vienu un to pašu priekšmetu vai dzīvu būtni var norādīt ar dažādiem vietniekvārdiem atkarībā no tā, kā situācija tiek uztverta vai kā to runātājs/rakstītājs vēlas raksturot (Nītiņa 2013, 430). Norādāmo vietniekvārdu nozīmi nosaka situācija, kādā atrodas runātājs attieksmē pret īstenību. Norādāmie vietniekvārdi *šis, šī, tas, tā, tāds, tāda, šāds, šāda* vērs uzmanību uz tiem priekšmetiem, īpašībām, pazīmēm vai parādībām, kas no runātāja viedokļa ir tuvākas vai tālākas (telpas vai

laika ziņā), vairāk vai mazāk pazīstamas, nule vai agrāk minētas (Lepika 1959, 513). Uz tuvāko (no runātāja viedokļa) un konkrētāko norāda vietniekvārdi *šis*, *šī*, *šāds*, *šāda*, uz tālāko un abstraktāko – *tas*, *tā*, *tāds*, *tāda*; uz vēl tālāko – *viņš*, *viņa* (Lepika 1959, 514). Daina Nītiņa (2013, 439) raksta, ka tas tā patiešām ir, lai gan galvenokārt tikai gadījumos, ja uzmanības centrā ir salīdzinājums – kurš no objektiem atrodas tuvāk, kurš tālāk: *šī māja ir gaiša un saulaina, bet tā drēgna un nemīlīga*. Taču šādi konteksti nedominē minēto vietniekvārdu lietošanā. Tvīterī izmantotajiem deiktiskajiem vietniekvārdiem praktiski nav funkcijas norādīt uz tuvāku vai tālāku vietu vai objektu izvietojumu telpā, jo nav fiziskās telpas, kurā orientēties. Šie vietniekvārdi norāda uz reālijām vai procesiem, kas no runātāja viedokļa ir vairāk vai mazāk svarīgas, kā arī tie var izcelt konkrētas reālijas no kāda kopuma.

Lai gan semantiski diferencētais *šis* un *tas* izmantojums vistiešāk parādās kontekstos ar abu šo vietniekvārdu vārdformām, to nozīmes atšķirība var izpausties arī gadījumos, kad lietots tikai vietniekvārds *šis*, *šī*. Šādos kontekstos parasti prevalē nevis opozīcija *tuvāks* – *tālāks*, bet norādījums uz to, kas pašreiz ir svarīgāks (Nītiņa 2013, 440). Ar vietniekvārda *šis*, *šī* palīdzību tiek koncentrēta uzmanība uz kaut ko vienu pārējo lietu vidū, kaut kas tiek īpaši ievērots, uzsvērts vai nodalīts no kaut kā cita (Nītiņa 2013, 440), piem.:

- (1) *saprotams ka priekšā vēl 3. periods, bet par labāka spēlētāja balvu šajā spēlē nav divu domu. #Masaļskis*

Šajā tvītā norādāmais vietniekvārds *šis* (*šajā*) norāda uz pašreiz notiekošo hokeja spēli.

- (2) *Pēc šiem viņa vārdiem es jau pat esmu priecīga ka viņš uzvarēja ^^ #eurovizija*

Norādāmais vietniekvārds *šis* (*šiem*) norāda uz konkrētu tekstu, ko runājis 2015. gada Eurovīzijas uzvarētājs, Zviedrijas pārstāvis. Šādos gadījumos īpaši svarīgs ir deiktiskais centrs, konkrēti šajā gadījumā – runas moments jeb brīdis, kurā izteikums veikts, jo, lasot tvītu pēc kāda laika, nav iespējams identificēt referentu.

- (3) *Abās pusēs ne vienmēr ir spēlēt labi, bet šī nebūs no tām reizēm! #LVvsUSA*

(3) piemērā vietniekvārds *šī* izceļ kādu konkrētu reāliju no reāliju kopuma, par ko liecina vietniekvārds *tām*, kas lietots tālākajā tekstā.

Vietniekvārds *tas* var norādīt uz kaut ko redzamu vai dzirdamu (Bērziņa-Baltiņa 1973, 91). Šādi lietots *tas* neatšķiras no iepriekšējiem piemēriem ar vietniekvārdu *šis*:

- (4) *Viņiem gan tās dejas kustības tādas intresantas.*

- (5) *Tām klavierēm bij jādeg? #lol #eurovizija*

Abos gadījumos tekstu autori, skatoties Eurovīziju tiešraidē, var lietot vietniekvārdu *tas* saistībā ar šo notikumu, jo viņi apzinās, ka citiem saziņas situācijas dalībniekiem referenti konkrētajā brīdī ir redzami.

- (6) *Tas šodien vienkārši visām jaukajām, skaistajām dāmām @ Kalsnavas pamatskola [+ fotoattēls ar lielu puķu pušķi]*

Arī (6) piemērā *tas* referents ir atpazīstams konkrētajā brīdī, proti, tas ir redzams tvītam pievienotajā fotoattēlā.

„Par īpašo *tas*, *tā* lomlu latviešu valodā liecina fakts, ka mēs parasti nejautājam – *kas šis (šī)* ir, bet gan: *kas tas ir*” (Nītiņa 1997, 215):

- (7) *Dažbrīd nesaprotu - tas ir #eirovīzija priekšnesums vai tomēr bērns raud blakusistabā.*

Teksta autora izvēle lietot vietniekvārdu *tas*, nevis *šis*, ir pamatojama ar to, ka izteikuma saturs var būt uztverams kā jautājums – *kas tas ir*?

Vispārināta norādītā vārda funkcijā parasti lieto vietniekvārdus *tas*, *tā* (Nītiņa 2013, 440). Vietniekvārda *tas*, *tā* vispārīgo nozīmi apliecina konteksti, kuros *tā* vārdformas izteic kādu parādību, notikumu kopumu, visu pārdzīvoto, to, kas bijis nozīmīgs. Šādos gadījumos *tas*, *tā* nevis tikai norāda uz kādu priekšmetu un līdz ar to aizstāj noteiktu lietvārdu, bet tam ir plašāka nojēguma zīme (Nītiņa 2013, 441), piem.:

- (8) *Tā reāli bija konča. #Dārziņš*

- (9) *Aiziet, Latvija, mēs to varam! #hokejs #PČ2015 #LV v #SWE*

- (10) *Vot, to var saukt par hokeju. #Masaļskis #hokejs*

Visi šie tvīti ir rakstīti par hokeju, par ko liecina attiecīgie tēmturi #Dārziņš, #PČ2015, #LV, #SWE, #Masaļskis. Šajos gadījumos vietniekvārda *tas* lietojums attiecas nevis uz kādu konkrētu reāliju, bet uz darbību vai parādību kopumu. Pirmajā gadījumā *tas* (*tā*) varētu attiekties uz skaistu Latvijas hokejista Laura Dārziņa vārtu guvumu. Otrajā piemērā ar norādāmo vietniekvārdu *tas* (*to*) var apzīmēt uzvaru, vienlīdzīgu spēli, pārkuma gūšanu pēdējās minūtēs, bet trešajā piemērā vietniekvārds *tas*, iespējams, attiecas uz visu hokeja spēli, kurā viens no hokejistiem – vārtsargs Edgars Masaļskis – parādījis atzīstamu sportisko sniegumu.

Līdzīgs piemērs atrasts tvītā par Eiropvīziju:

- (11) *Tā ir uzvara :) #Eiropvīzija #eiropvizija #Aminata #LoveInjected*

Tvīta saturs ir vispārīgs – *tā ir uzvara*, bet pievienotie tēmturi norāda uz situāciju, apzīmē parādību kopumu, kas ļauj atpazīt vispārīgi lietotā vietniekvārda *tas* (*tā*) referenci – tvīta autors par uzvaru uzskata Latvijas pārstāves Aminatas priekšnesumu – dziesmu *Love Injected*.

Arī privātajā saziņā sastopami šādi piemēri:

- (12) *Laikam esmu viens no vislaimīgākajiem cilvēkiem šodien! Beidzot tas ir paveikts. [+ fotoattēls ar autovadītāja apliecību un šampanieša pudeli]*

Šajā gadījumā vietniekvārda *tas* nozīme ir interpretējama plašāk nekā tikai autovadītāja apliecība, vietniekvārdu *tas* var attiecināt uz visu procesu, kas veikts, lai iegūtu tiesības piedalīties auto satiksmē.

Stīvens K. Levinsons norāda, ka pastāv arī gadījumi, kad tuvs–tāls šķīrums neitralizējas, tas ir brīžos, kad *tas* nav būtiski (Stephen C. Levinson 2000, 81). Vietniekvārdu jēdzieniskais apjomīgums nodrošina to elastību, spēju papildināt un aizstāt citam citu (Nītiņa 2013, 429).

Vietniekvārdi *šis* un *tas* var tikt izmantoti pamīšus, attiecinot tos uz vienu un to pašu priekšmetu, dzīvu būtni vai kopumu. Šādos gadījumos parasti pretstats starp tuvāko un tālāko, starp *šis*, *št* un *tas*, *tā* nav būtisks, tas it kā neitralizējas vai pavisam izzūd (Nītiņa 2001, 54), piem.:

- (13) *Un galu galā, **tas** ir šovs, ciniski jociņi šajā stāstā ļoti labi iederas, **šis** nav pasākums operā ar klasisko mūziku... #eurovizija*

Abi vietniekvārdi – *tas* un *šis* – apzīmē vienu un to pašu parādību – Euroviziju.

- (14) *Aaaah, ir pienācis **tas** fantastiskais laiks. **Šis** ir tik perfekts laiks, lai sēdētu pie PC, raudātu par savu dzīvi un ēstu.*

Arī (14) piemērā vietniekvārdus *šis* un *tas* var interpretēt kā tādus, kas attiecas uz vienu parādību – konkrētu laika periodu.

Ar vietniekvārdiem *šis*, *št* un *tas*, *tā* saistīti arī norādāmie vietniekvārdi *šāds*, *šāda* un *tāds*, *tāda*, kuri tiek lietoti, runājot resp. stāstot par zināmu vai tekstā minētu priekšmetu, dzīvu būtni vai parādību pazīmēm, to īpašībām (sk. Bērziņa-Baltiņa 1973, 92; Nītiņa 2013, 442).

Šāds, *šāda* lieto gadījumos, ja vēlas vai ir nepieciešams aktualizēt kādu situāciju, parādību un tai raksturīgās pazīmes, raksturot kaut ko pašreiz notiekošu (Nītiņa 2013, 442):

- (15) ***Šādos** gadījumos, esmu “lepns”, ka esmu latvietis [+ saite uz kāda interneta ziņu portāla rakstu par atteikumu sponsorēt Latvijas paraolimpisko kustību]*

Vietniekvārds *šāds* norāda uz procesu, kas teksta autoram konkrētajā brīdī ir aktuāls, proti, uz atteikumu sponsorēt Latvijas paraolimpisko kustību.

Savukārt (16) piemērā vietniekvārds *šāds* norāda uz fotoattēlu, kas pievienots tvītam:

- (16) *Iebrauc Saldū, a tur **šāds** [+ fotoattēls ar skaistiem lietusmākoņiem]*

Tā kā šim vietniekvārdam nesejo lietvārds, autors norāda galvenokārt nevis uz pašu dabas parādību, bet gan uz tai piemītošajām īpašībām.

(17) piemērā vietniekvārds *šāds* norāda uz rezultātu minējumu tabulu, kas vēsta par attiecīgajā runas momentā notiekošu darbību:

- (17) *Pagaidām skats ir **šāds**! Īstenībā jau patīkams:) #hoķis #girgrnsons#lv [+ fotoattēls ar rezultātu minējumu tabulu]*

Tāpat kā vietniekvārdi *šāds*, *šāda*, arī vietniekvārdi *tāds*, *tāda* tiek lietoti, attiecinot uz zināmiem priekšmetiem, parādībām pazīmēm un to īpašībām (Nītiņa 2013, 442).

Lai arī teorētiskajā literatūrā tiek norādīts, ka „vietniekvārdi *tāds*, *tāda*, salīdzinot ar vietniekvārdiem *šāds*, *šāda*, ir semantiski apjomīgāki” (Nītiņa 2013, 442), šajā pētījumā atrasti piemēri, kuros šādas nozīmes atšķirības neparādās:

- (18) *Kā **tādas** dziesmas var tikt finālā. Kautkāds briesmas #eurovizija #ISR #EST #FRA #UK #LoveInjected*

Teksta autors ar vietniekvārdu *tāds* norāda uz dažādiem priekšnesumiem, kurus var identificēt pēc attiecīgajiem tēmturiem – #ISR (Izraēla), #EST (Igaunija) u. c. Citiem situācijas dalībniekiem, kas seko līdzī šim pasākumam, šie priekšnesumi ir zināmi, tāpēc tie var atpazīt pazīmes, uz kurām teksta autors ir norādījis, izmantojot vietniekvārdu *tāds*. Arī nākamajā piemērā lietotais vietniekvārds *tāds* norāda uz konkrētu referentu ar konkrētām pazīmēm:

- (19) *Saprotu, ka skatītāju domas par Somijas pankiem krasi dalīsies, bet nesaprotu vienu - kā ko **tādu** var novērtēt žūrija?! #eirovizija*

Vietniekvārds *tāds* var būt lietots substantīviski. Tad tam parasti ir nievīga nokrāsa (Kalme, Smiltnece 2001, 184). Šajā pētījumā atrasts viens šāds gadījums:

- (20) *ir tāda lieta jā... es tavā vietā to paziņotu Enkuram vai Abolinam, lai **tādus** vairs nelaiž iekšā... Jēga **tādiem** vēl maksāt? (P)*

Salīdzinot ar *šis* un *tas*, uz vēl tālāko (no runātāja viedokļa) norāda vietniekvārdi *viņš*, *viņa* (Lepika 1959, 513–514). Pirmatnējā *viņš* nozīme (*Pavadām Jāņu dienu Līdz viņam kalniņam*) nav zudusi, bet *viņš* kā norādāmais vietniekvārds sastopams diezgan reti; jādodomā, ka to izspiež *viņš* kā trešās personas apzīmējums un *viņa*, *viņas*, *viņu* kā piederības vietniekvārdu formas (Lepika 1959, 520). Pētījumā starp ekscerpētajiem piemēriem šādi lietots vietniekvārds *viņš* nav izplatīts. Atrasti trīs piemēri, kuros vietniekvārds *viņš* lietots kā norādāmais vietniekvārds, turklāt vienā sastingušā konstrukcijā – *viņā pusē*. Visos trijos gadījumos šim vietniekvārdam ir stilistiska papildnozīme, sk., piem., (21) piemēru:

- (21) *Kāds diķa **viņā pusē** pamatīgi safanojies par Kremļa uzmanību.*

Šī teksta autors, runājot par politiku, izmantojis abstraktu tēlainu vietas apzīmējumu *diķa viņā pusē*.

(22) piemērā teksta autors izteikumu, kurā ietilpst vārdu savienojums *viņā pusē*, ir ielicis pēdiņās, kas norāda uz stilistisku marķējumu. Šo izteikumu varētu interpretēt kā mēģinājumu atainot vecāka posma latviešu valodu:

- (22) *Velns 'zin'kur esmu blandījies, bet tikai šodien beidzot aizgājām "gandrīz **viņā pusē** ceļam" uz mūsu pagasta/novada augstāko - Andžānu kalnu.*

(23) piemērā tvīta autors šo konstrukciju ir ielicis pārfrāzētā dziesmas tekstā, kas arī liecina par stilistisku, šoreiz poētisku vai ironisku, lietojumu:

- (23) *Spolīc lai ripo lejā no kalna, nedomā kā nu būs. Tikmēr tur aiz kalna **viņā pusē** Zaķīc projām skrien + par to ko zina mēmi klusē vēl arvien.*

Vietniekvārda *viņš*, *viņa* senākā nozīme ir norādāmā, par ko liecina izteicieni *viņā galā*, *viņā malā*, *viņā krastā*, *viņā saulē* ar pretstatiem *šai galā*, *šai malā*, *šai krastā*, *šai saulē*. Par to pašu liecina arī saliktie apstākļa vārdi *viņpus*, *viņnakt*, *viņudien*, *viņugad* (Lepika 1959, 508).

Atrasti arī divi piemēri, kuros norādāmais vietniekvārds *viņš* ir salikta apstākļa vārda *viņpus* daļa. Šādi lietots deiktisks apstākļa vārds apzīmē ļoti tālu vietu no teksta autora atrašanās vietas:

- (24) *Rīts iesācies ar patīkamām ziņām no **viņpus** okeāna. @zemgus94 guvis vārtus sezonas pirmajā spēlē.*
- (25) *Kamēr melnais stārķis Tince bradā upes **viņpus** ekvatoram Āfrikā, tamēr tika nostiprināta tās līgza Kurzemē. Šodien.*

Abos gadījumos teksta autori, atrodoties Latvijā, ar deiksiem *viņpus* norāda uz darbības vietu, kas ir ļoti tālu no viņu atrašanās vietas. Šie ir vienīgi vietniekvārda *viņš* gadījumi, kuros tam nepiemīt stilistiska funkcija.

- (26) ***Viņpus** logam sniega baltumiņš, **šai**pus logam pirmais pamodies gaišs tauriņš :)))*

Šajā gadījumā deikss *viņpus* izmantots, salīdzinot parādību aiz loga un iekšā telpā. Fiziski vieta aiz loga nav ļoti tālu no adresāta, bet šāds lietojums skaidrojams ar salīdzinājumu *šai*pus – *taip*us, turklāt šim piemēram varētu piedēvēt stilistisku funkciju.

Arī (27) piemērā vietas deiksam *viņpus* ir stilistiska funkcija, par ko liecina tvīta saturs – kāda cilvēka slavinājums un apsveikums dzimšanas dienā:

- (27) *Cilvēks - atbalsts. Cilvēks, kura darbs **viņpus** kādas lielas izkārtnes veido to patiesi cilvēcīgu. Šodien viņam jubileja. @sisis! Sveicieni!*

Milda Lepika (1959, 522) norāda, ka sarunvalodā diezgan bieži sastopami arī paplašināti vietniekvārda *šis* un *šāds* varianti – *šitais, šitas, šitā; šitāds, šitāda* (Lepika 1959, 514). D. Nītiņa raksta (2013, 439), ka: „sarunvalodā un reizēm arī rakstu avotos, galvenokārt plašsaziņas līdzekļu valodā vai poētiskā stilā, tiek lietotas saliktas vārdformas *šitas, šitais, šitā*”.

Andra Kalnača (2011, 38) uzsver, ka „neliterāro vietniekvārdu funkcionālais lietojums neatšķiras no to literāro ekvivalentu funkcijām”. Arī tvīterī sastopamo neliterāro norādāmo vietniekvārdu *šitas, šitais, šitāds* lietojums funkciju ziņā ir ļoti līdzīgs iepriekš analizētajiem vietas deiksiem. Tie norāda uz saziņas situācijā redzamiem, aktuāliem priekšmetiem, notikumiem, parādībām. Tikai tie ir stilistiski marķēti un teksta autors tos lieto apzināti, lai izteiktu savu attieksmi pret notiekošo.

Tvīterī atrasti tikai divi piemēri, kuros vietniekvārds *šitais* ir ar pozitīvas attieksmes marķējumu:

- (28) ***Šitais** tāds cepīgs gabals. #Eirovīzija #GEO*
- (29) *Man patīk **šitais** 30day workout challenge ;D [+ attēls ar treniņu plānu]*

Pārējos piemēros vērojams pazemināts stilistisks marķējums:

- (30) *man **šito** nesaprast. #hoķis*

Šis tvīts rakstīts par Latvijas hokeja izlases uzbrucēja Jāņa Sprukta noraidījumu līdz spēles beigām, ko teksta autors, visticamāk, būdams Latvijas izlases līdzjutējs, noteikti uztver kā negatīvu notikumu. Arī tēmturis – sarunvalodas vārds *#hoķis* liecina par stilistisku ekspresiju. Arī pārējos piemēros, lai arī referents kontekstā nav minēts, tvītu saturs pauž pazeminātu stilistisku marķējumu:

- (31) *Cik ilgi vēl **šitais** turpināsies? Apnīk jau...:(*
- (32) ***šitais** taču nav pavasaris, tas ir kaut kāds rudesaris.*

Twitterī atrastā norādāmā vietniekvārda *šāds* paplašinātā forma *šitāds* norāda tikai uz pazeminātu stilistisku marķējumu:

- (33) *Šitāds ar man sētā bija ieradies* [+ fotoattēls ar čūsku]
 (34) *Cik Alotenē iedzīvotāju, ka šitāds jevroperons?!? Krutāk, kā Rīga-pas. Kur loģika?!?* [+ fotoattēls ar nesen rekonstruētu peronu]

Arī noteiktais artikuls uzskatāms par deiksu, jo konkrētā saziņas situācija ir nepieciešama, lai identificētu referentu (Lyons 1981, 170; Cruse 2004, 332).

Latviešu valodā norādāmajam vietniekvārdam *tas, tā* un arī *šis, šī* vērojama noteiktā artikula funkcija (Lepika 1959, 519; Barbare 2002, 342; Kalnača 2007, 434).

Lai gan latviešu valodā nav noteikto un nenoteikto artikulu, tomēr dažos gadījumos ir vērojams vietniekvārdu lietojums artikulu funkcijā. Sarunvalodā, kā arī senāka posma rakstu valodā ir izplatīts norādāmais vietniekvārds *tas, tā* noteiktības marķētāja, respektīvi, noteiktā artikula funkcijā. Sarunvalodā *tas, tā* funkcionē kā svarīgākās informācijas aktualizētāji (Kalnača 2005, 127). Tātad *tas, tā* noteiktā artikula funkcijā nevis norāda uz kaut ko, bet aktualizē kādu priekšmetu, parādību u. c.

Norādāmie vietniekvārdi artikula funkcijā šajā pētījumā sastopami bieži.

- (35) *es verot vaļā ledusskapi sev ar **tām** durvīm pa galvu iemaucu #LAT #eirovizija #LoveInjected*

Šajā gadījumā vietniekvārds *tas*, lietots pirms vārda *durvis*, izceļ šo lietvārdu no pārējā teksta. Iepriekšējā tekstā nekas nav minēts par ledusskapja durvīm, bet šāds noteiktā artikula lietojums ir iespējams tāpēc, ka ikvienam lasītājam ir skaidrs, ka ledusskapjiem ir durvis, tas glabājas cilvēku kopīgajās zināšanās jeb mentālajā kontekstā. Tomēr arī situācija ir būtiska, jo, kā norāda Dž. Laions (John Lyons 1981, 170), „noteiktais artikuls arī uzskatāms par deiksu, jo konkrētā saziņas situācija ir nepieciešama, lai identificētu referentu”. Konkrētie tēmturi *#LAT*, *#eirovizija*, *#LoveInjected* paskaidro artikula lietojumu, iespējams, teksta autoram tā varēja gadīties, jo viņa uzmanību no darbības ar ledusskapi novērsa Latvijas priekšnesums Eurovīzijā.

Arī (36) piemērā nav iepriekšējas informācijas par kādiem noteiktiem principiem, adresants acīmredzot uzskata, ka teksta uztvērējiem būs līdzīga nelingvistiskā pieredze saistībā ar šo tēmu:

- (36) *Nu jā. **Tie** puīšu principi ir smags gadījums.*

Nākamajos piemēros noteiktība ir saistīta ar saziņas situāciju:

- (37) *Man vienīgajai liekas, ka **tam** Izraēlas dziedātājam ir nevis 16, bet 30 :/ #eirovizija*
 (38) *LV Eurovīzijā **tie** jaunie noteikumi.. neviens tur iekšā nelīdīs un nekaunēsies.. #eirovizija*
 (39) ***Tā** Aminata vispār atgādināja brēcošu polipu. Jums tiešām patīk, vai arī safanojāties no **tā** vien, ka viņa tika finālā?*

Visos piemēros ar artikuliem aktualizētās parādības (Izraēlas dziedātājs, jaunie noteikumi, Aminata) ir zināmi, jo tie parādās saziņas situācijā, ir saistīti un nozīmīgi Eirovīzijas kontekstā. Vietniekvārds *tas* aktualizē šo informāciju, jo adresantam tā ir svarīga. Šie vietniekvārdi nav interpretējami kā īsti vietas deiksi, jo *Izraēlas dziedātājs* Eirovīzijā ir tikai viens, tāpat kā personvārdam *Aminata* šajā situācijā ir tikai viens konkrēts referents, tos nevar izcelt no kāda cilvēku kopuma. Arī vārdkopa *jaunie noteikumi* norāda uz konkrētumu, vietniekvārds tikai aktualizē šo parādību.

Visvairāk noteikto artikulu atrasts tvītos par hokeju. Tas varētu būt skaidrojams ar to, ka šie tvīti ir ekspresīvāki (to apliecina plašais sarunvalodas, žargonismu, pat lamuvārdu lietojums), tā ir tūlītēja reakcija uz adresantam, visbiežāk kādas hokeja komandas līdzjutējam, svarīgiem notikumiem.

(40) *Tie tiesneši ir pilnīgi ***!? #Hoķis*

(41) *Kanādieši birstē tos krievus. Lūk, tāds hokejs man patīk! :D*

Tvīterī sastopami gadījumi, kuros arī vietniekvārds *šis* tiek lietots noteiktā artikula funkcijā vai varētu tikt interpretēts kā šāds lietojums:

(42) *Ak šīs romantiskās filmas :) var noasarot ilgi dikti. Emocijas ir viena dīvaina lieta. Bet skaisti :) sen nebiju tādas skatījusies.*

(43) *Šie skaistie skolas rīti, kad zobu mazgāšanas laikā, tā vien gribas noslīcināties tekošā ūdenī.*

(44) *Ak, šie nebeidzami maija saullēktu sagaidīšanas rīti!*

(45) *Ak šie apskāvēni hokejā !*

Vietniekvārda *tas*, tā izmantojums artikula funkcijā var tikt lietots vārdu pāri ar *šis*, *ši* (Nītiņa 2013, 441), piem.:

(46) *Šis ir tas jocīgais mirklis, kurā apzinos, ka būtībā esmu zombijs, kas autonomi barojas, cīnās par izdzīvošanu un atbildes izdomā uz vietas.*

(47) *Šis ir tas twīts, kurā es iebļatoju ar 10 angļu valodas eksāmenā*

(48) *šis, protams, ir tieši tas, ko politikas zinātņu doktors saka, kad idioloģiskā pārliecība gūst virsroku pār saprātu...*

Vieta deiksiem piemīt arī emfātisks lietojums, piem., *Es nespēju saprast to sievieti. Šī skaistā pilsēta ir mūsu.* (Cruse 2004, 337). Šajos gadījumos vietniekvārdu *tas* un *šis* atšķirīgais novietojums telpā lokalizējas mentālajā pasaulē vai domu telpā un norāda uz psiholoģisku vai emocionālu tuvību vai distanci (Levinson 2000, 81; Cruse 2004, 337). Starp tvīterī ekscerpētajiem piemēriem parādās gadījumi, kad norādāmos vietniekvārdus varētu interpretēt kā emfātiski lietotus deiksus, piem.:

(49) *Šāds hokejs man patīk! :))*

(50) *Tāds hokejs mums nav vajadzīgs.*

Tomēr raksta autore atzīst, ka pētāmais valodas materiāls un informācija par saziņas apstākļiem ir nepietiekama, lai izdarītu objektīvus secinājumus par emfātiski lietotu deiksu gadījumiem.

Secinājumi

Norādāmo vietniekvārdu diferencētais lietojums, norādot uz tuvākām lietām ar vietniekvārdu *šis*, tālākām – *tas*, vistālākajām – *viņš*, izpaužas ne tikai fiziskā telpā, bet arī abstraktās saziņas situācijās. Tomēr robežas ir plūstošas un atkarīgas no konkrētās saziņas situācijas. Atsevišķos gadījumos vietniekvārda izvēle *šis/šāds* pretstatā *tas/tāds* ir saistīta ar teksta autora attieksmi pret izteikuma saturu, proti, *šis/šāds* kā pozitīvas attieksmes paudēji, pretstatā vietniekvārdiem *tas/tāds* kā negatīvas attieksmes paudējiem. Vietniekvārds *viņš* gandrīz vienmēr ir saistīts ar stilistisku papildinformāciju.

Literatūra

1. Barbare, Dzidra. 2002. Vietniekvārds. *Latviešu literārās valodas morfoloģiskās sistēmas attīstība: Lokāmās vārdšķiras*. Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts. 309–409.
2. Bērziņa-Baltiņa, Valerija. 1973. *Latviešu gramatika*. New York: Amerikas latviešu apvienība, 84–97.
3. Cruse, Alan. 2004. *Meaning in Language. An Introduction to Semantics and Pragmatics*. Oxford: Oxford University Press.
4. Crystal, David. 2011. *Internet Linguistics*. London and New York: Routledge.
5. Kalme, Vilma, Smiltneice, Gunta. 2001. *Latviešu literārās valodas vārd darināšana un morfoloģija*. Liepāja: LiePA.
6. Kalnača, Andra. 2007. Vietniekvārdu stilistikās funkcijas sarunvalodā. *Valoda dažādu kultūru kontekstā*. 17. Daugavpils: Daugavpils Universitātes akadēmiskais apgāds *Saule*, 434–441.
7. Kalnača, Andra. 2011. Norādāmo vietniekvārdu lietojums plašsaziņas līdzekļu tekstos. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. 6. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 33–40.
8. Lepika, Milda. 1959. Vietniekvārds. *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika*. 1. sēj. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība.
9. Levinson, Stephen. C. 2000. *Pragmatics*. Oxford: Oxford University Press.
10. Lyons, John. 1981. *Language and linguistics: an introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
11. Nītiņa, Daina. 1997. Dažas piezīmes par morfoloģijas jautājumiem. *Sava valodai*. Rīga: LZA Vēstis, 201–217.
12. Nītiņa, Daina. 2001. *Latviešu valodas morfoloģija (konspektīvs lokāmo vārdšķiru apskats)*. Mācību līdzeklis. Rīga: Rīgas Tehniskā universitāte.
13. Nītiņa, Daina. 2013. Vietniekvārds (Pronomens). *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 428–452.
14. Skujiņa, Valentīna. (red.). 2007. *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts.
15. Yule, George. 1996. *Pragmatics (Oxford Introductions to Language Study)*. Oxford: Oxford University Press.

Summary

Pronouns are among the methods for language economy. Due to the limited amount of text in *Twitter*, the usage of pronouns in the social website is widespread. The function of place deixis can be related to Latvian demonstrative pronouns like *tas, tā, šis, šī, tāds, tāda, šāds, šāda, viņš*. All of the mentioned place deixis, as well as their non-standard equivalents, are common in *Twitter*. Non-standard pronouns have additional stylistically elevated or reduced meaning. Definite article and place deixis are closely related. On some occasions, place deixis tend to have an emphatic function.